
AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dünyada baş verən siyasi hadisələrin təsiri ilə yanaşı, həm də yüksək ideya və əqidə birliyinin nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Çox böyük və cəsarətli şəxsiyyət, dininə, mənsub olduğu millətə olduqca bağlı olan Əhməd bəy Ağaoğlunun “Üç mədəniyyət” adlı əsərində yazdıqlarından belə qənaətə gəlmək olar ki, Fransa inqilabının arxasında güclü fransız ədəbiyyatı, rus inqilabının arxasında rus ədəbiyyatının azadlıq və ədalət çağırışı dayandığı kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasında tariximizin heç bir dönməsində eyni zamanda bu sayda mövcud olmayan nəhəng şəxsiyyətlərin güclü birliyi mühüm rol oynamışdır.

Doğrudan da C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.B.Haqverdiyev, N.B.Vəzirov, H.B.Zərdabi, M.Ə.Rəsulzadə, Y.V.Çəmənəminli, Ə.B.Hüseynzadə, Ə.B.Ağaoğlu, M.Hadi, S.Hüseyn, H.Cavid, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları və başqa nəhənglərin sayəsində xalqın ruhunda istiqlal ideyası kök saldı və cümhuriyyət məfkurəsi formalaşdı. M.Ə.Rəsulzadə, Ə.B.Topçubaşov, F.X.Xoyski, H.B.Ağayev, N.B.Yusifbəyli, M.Y.Cəfərov və digər azadlıqsevərlərin Azərbaycanın müstəqilliyi və dövlətçilik uğrunda apardıqları mübarizəni, sinə gərdikləri çətinlikləri M.Ə.Rəsulzadə belə şərh edir: “Ah Azərbaycan, biz sənin haqqını tələb etmək deyil, yalnız adını çəkmək üçün necə məşəqqətlərə rast gəldik, nə qədər töhmətlərə məruz qaldıq”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyət yaşadığı qısa, ancaq çox dəyərli 23 ay ərzində xeyli ilklərə imza atdı. Bu dövrü araşdıran tarixçilər qeyd edirlər ki, müxtəlif sahələrdə həyata keçirilən işləri sadalayarkən 250 dəfə ilk dəfə yarandı ifadəsinə rast gəlirik. İlk parlament, ilk hökumət, ilk ordu, ilk bayraq, ilk gerb, qadınlara ilk dəfə seçki hüququnun verilməsi, ilk universitet, ilk kitabxana, ilk muzey, ilk rəssamlıq studiyası və s.

Cümhuriyyət dövründə mədəni quruculuq sahəsində vacib aktlar qəbul edildi, yeni tədbirlər həyata keçirildi və yaxud mövcud olanları daha da mü-

kəmməlləşdimək istiqamətində islahatlar aparıldı. İki ilə yaxın müddətdə hökumət tərəfindən qəbul edilən qərarların böyük əksəriyyəti ölkədə təhsilin və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Türk dili dövlət dili elan elan olundu. Ədəbiyyatın və teatrın inkişafına xüsusi diqqət ayrıldı. Təxminən 100 adda qəzet və jurnal çap edildi. Cümhuriyyət ideyalarının, hökumətin siyasətini təbliğ edən milli mətbuatla yanaşı, həm də əks fikirləri diktə edən müxalifət mətbuatının da fəaliyyətinə şərait yaradılmışdı. Bir sözlə ölkədə əsl demokratik mühit mövcud idi.

Dövlət bayrağı və gerbinin qəbul edilməsi ilə bağlı müsabiqə də, həyata keçirilən vacib işlər sırasındadır. Ə.B.Hüseynzadənin “Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək” ifadəsi müsabiqə iştirakçıları qarşısında əsas ideyaverici şüar kimi qoyuldu. Müstəqil respublikanın gerbinin, orden və medallarının, poçt markalarının hazırlanmasında Azərbaycanın ilk peşəkar heykəltəraşı Zeynal Əlizadə iştirak etmişdir. Onun yaradıcılığını sovet dövründə ilk dəfə üzə çıxaran tədqiqatçı Mövsüm Əliyev olmuşdur. Zeynal Əlizadə 1915-1918-ci illərdə Moskva Kommersiya İnstitutunda təhsil almış və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Poçt və Teleqraf nazirliyində xüsusi tapşırıqlar üzrə baş məmur vəzifəsində işləmişdir.

Ümumilikdə, milli rəssamlıq sənətinin inkişafına çox böyük önəm verilir. 1919-cu ildə parlamentin binasında İstiqlal Muzeyinin fəaliyyətə başlamasında başlıca məqsəd Azərbaycan incəsənəti, maddi-mədəniyyət nümunələrini bir mərkəzdə toplamaq və onu xalqa nümayiş etdirmək, gələcək nəsillərə ötürmək kimi vacib funksiyaya olmuşdur.

1919-cu ildə nəşr olunan “Zənbur” jurnalında müasir Azərbaycan satirik qrafikasının banisi Ə.Əzimzadənin dövrün ictimai-siyasi problemlərini əks etdirən karikaturaları dərc edilirdi. Onun rəsmlərində cəhəlat, nadanlıq, erməni-daşnak quldurların vəhşi əməlləri ifşa edilirdi. Rəssam həmçinin, “Müsavat hökumətinin iclası”, “Təxribatçı”, “Müsavat partiyası” kimi əsərlərini yaratmışdır.

1919-cu ilin 1 sentyabrında Azərbaycan Parlamentinin 100 azərbaycanlı gənci dövlət hesabına Avropanın nüfuzlu universitetlərinə təhsil almaları üçün göndərilməsi barəsində qərarını Cümhuriyyət dövründə həyata keçirilmiş ən mühüm addımlardan hesab etmək olar. Bu qərar respublikanı bütün sahələr üzrə savadlı və təcrübəli mütəxəssislərlə təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Bu tələbələr arasında Zeynal Əlizadə də (1894-1950-ci illər) olmuşdur. O, peşəkar şəkildə heykəltəraşlıq ixtisasına yiyələnməsi üçün İtaliyaya göndərilmişdi.

Zeynal Əlizadə xaricə getməmişdən əvvəl rəssamlıq sahəsində təhsil almadan müstəqil respublikanın ilk medallarını və poçt markalarını yaramaqla öz istedadını sərgiləməyi bacarmışdır. Onun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinin açılışına həsr edilən medalı xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu tarixi hadisə münasibətilə zərb edilən və tuncdan hazırlanmış medal yüksək bədii əhəmiyyətə malikdir. Xatirə medalının üzərində heykəltəraş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk parlamentinin açılışını elə binanın üzərində təsvir olunmuş yeni başlayan həyatı simvolizə edən doğan günəşlə əks etdirir. Medalın ümumi kompozisiyası yığcamlığı, lakonizmi və formaların ümumiləşdirilməsi ilə seçilir. Stillizə olunmuş nəbati ornament uğurla kompozisiyaya digər elementləri ilə uyğunlaşdırılmışdır. Yuxarıda günəş şüaları fonunda isə parlamentin açılış tarixi, yəni “7 kanune-əvvəl” (7 dekabr) yazılmışdır. Medalın arxa hissəsində isə aypara, onun üzərində səkkizguşəli ulduz təsviri verilmiş, dairə boyunca isə ərəb qrafikası ilə “Azərbaycan Cümhuriyyəti parlamentinin açılmasına yadigar» ifadəsi həkk olunmuşdur.

Gənc heykəltəraşın İtaliyada təhsilə yenicə başlamasından sonra baş verən Azərbaycanın işğalı onun maddi durumunu kəskin şəkildə pisləşdirsə də, çətinliklə də olsa (1919-1923) Perucada yerləşən “Accademia di Belle Arti”də təhsilini başa vura bilmiş və “Heykəltəraşlıq professoru” diplomu ilə təltif olunmuşdur. Daha sonra o, İtaliyada yaradıcı fəaliyyətə başlayaraq tanınmış heykəltəraşlardan biri olur və yaratdığı əsərləri ilə məşhurluq qazanır. Dərin məzmunlu, psixoloji xarakterli əsərləri ilə diqqəti cəlb edən heykəltəraş çoxsaylı sifarişlər alır. Zeynal Əlizadənin İtaliyada fərdi sərgisi də keçirilmişdir. Onun mühacirətdəki yaradıcılığını təəssüf ki, yalnız bir neçə foto vasitəsilə görmək mümkündür.

Azərbaycanlı heykəltəraşa öz portretini sifariş verənlərin sırasında tanınmış opera müğənnisi və rejissoru Siqizmund Zalevski də olmuşdur. Onun portretini heykəltəraş naturadan işləmişdir. Ceyhun Hacıbəylinin arxivində onun heykəltəraşın emalatxanasında çəkilmiş fotosu vardır. Zeynal Əlizadə opera müğənnisinin realistik səpkidə işlənmiş inandırıcı obrazını yaratmağa nail olmuşdur. Digər bir heykəltəraşlıq əsərində dünyaca məşhur bəstəkar Bethovenin obrazını yaratmışdır. Bəstəkarı yaradıcı düşüncə içərisində təsvir edən heykəltəraş onun psixoloji durumunu parlaq şəkildə əks etdirmişdir.

Bu dövrün digər görkəmli sənətkarı Bəhruz Kəngərlinin məşhur “Qaçqınlar” silsiləsində erməni-müsəlman münaqişəsi nəticəsində öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşmüş insanların acı taleyi əks olunmuşdur. Bundan

başqa rəssam həmin illərdə dəzgah rəssamlığı ilə yanaşı həm də, teatr-dekora-siya sənəti ilə də məşğul olmuş və Naxçıvan teatrında “Hacı Qara”, “Ölülər”, “Dağılan tifaq” və s. tamaşalara tərtibat vermişdir.

Bəhruz Kəngərlinin “Qaçqınlar” silsiləsinə otuza qədər akvarel rəsmlər daxildir. Onların çoxu Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində, bir hissəsi isə rəssamın Naxçıvandakı muzeyində mühafizə edilməkdədir. Akvarelin rəssamın sevimli texnikası olduğu məlumdur, lakin, Bəhruz bəy bu portretləri yalnız sulu boya ilə çəkməsinin əsas səbəblərindən biri çox güman ki, onları tez ərsəyə gətirmək, yurdundan didərgin düşmüş dərdli insanları zaman baxımından çox incitməmək olmuşdur. Bu gün həmin əsrlərin hər biri real tarixi sənədə çevrildiyi üçün Bəhruz bəyə çox böyük təşəkkür düşür. Əksəriyyəti portretlərdən ibarət olan bu əsərlərin hər biri özündə dərin faciəvi - dramatik ruhu əks etdirir.

Cümhuriyyət dövrü təsviri sənətindən danışarkən Əli bəy Hüseynzadənin adını çəkməmək qeyri-mümkündür. Onun çoxsaylı əsərlərindən bizə daha çox məlum olan “Şeyxülislamın portreti”, “Bibiheybət məscidi”, “Ailə portreti” kimi tablolarının yaranma tarixi Cümhuriyyətin mövcud olduğu dönmə ilə üst-üstə düşməsə də, Əli bəyin dövrün ideya-bədii mühitinin formalaşmasına olan əlahiddə təsiri bu əsərləri və rəssamın digər yaradıcı irsini mütləq şəkildə nəzərdən keçirməyi tələb edir. Bildiyimiz kimi, Əli bəy Hüseynzadənin “Türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq” şüarı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət rəmzinə çevrilmişdir. Əli bəyin çox dərin və zəngin ədəbi-elmi irsi Azərbaycan milli təfəkkürünün böyük nailiyyətidir. O, Axundzadədən sonra ədəbi-ictimai fikir tarixində yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuş nadir şəxsiyyətdir.

Əli bəy Hüseynzadə Tiflis gimnaziyasını bitirdikdən sonra Peterburq Rəssamlıq Akademiyasına daxil olmaq istəsə də, sonda fikrindən daşınmış və Peterburq Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsində təhsil almışdır. Sonradan təhsilini Türkiyədə davam etdirən üçrəngli bayrağımızın ideya müəllifi 1910-cu ildən ömrünün sonuna kimi İstanbulda yaşamışdır. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji qurultay istisna olmaqla bir daha vətənə dönməmişdir. Əli bəyin rəsm əsərlərinin çoxu Türkiyədə yaranmış və vəfatından sonra bütün bədii irsi övladlarına qalmışdır.

Onun Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində iki əsəri mühafizə edilir. Onlardan birində rəssamın babası Şeyxülislam Əhməd Salyani təsvir olunub. Portret 1900-cu ildə Türkiyədə yağlı boya ilə kətan üzərində rəsm edilib. Bu

əsər bütün bədii göstəriciləri ilə sübut edir ki, Əli bəy Hüseynzadə müasir Azərbaycan realist rəngkarlığının banisidir. Tutqun qəhvəyi rəng və çalarların üstünlük təşkil etdiyi portretdə müdrik, özünə inamlı qocanın profildən işlənmiş yüksək tutumlu obrazı onu deməyə əsas verir ki, həqiqətən də, bu əsərin müəllifi həvəskar yox, Avropa rəssamlıq ənənələrinə kifayət qədər bələddir və ən əsası obrazı içdən duyur, anlayır və rəssamlığı ruhu ilə dərk edir. Rəssamın çox sevdiyi, qoruduğu bu portreti hər zaman özü ilə gəzdirdiyi, təqib olunaraq Hindistana getdiyi vaxtlarda belə yanında apardığı söylənilir. 1903-cü ildə Bakıya gələndə əsəri qardaşı İsmayıl Hüseynzadəyə bağışlayıb. Muzeyə isə onu İsmayıl bəyin qardaşı oğlu Bəhram Hüseynzadə və onun həyat yoldaşı Sara Aşurbəyli təqdim edib.

Digər lövhə isə görkəmi ancaq yaşlı nəslin xatirəsində yaşayan məşhur Bibiheybət məscidində həsr olunub. Realist mənzərə janrında olan əsər təxminən 1905-1907-ci illərdə işlənib. Bu əsərin maraqlı tarixçəsi var. Maddi çətinlik yaşadığı üçün əsərini satmaq istəyən Əli bəyin bu tablosunu İngilis konsulu Mak Donnel almaq istəyir. Bunu eşidən H.Z.Tağıyev o zaman üçün çox böyük məbləğ – 500 manat pul göndərüb Nikolayevski küçəsindəki dükandan tablону aldırır və öz məscidimizin şəkli qoy elə öz şəhərimizdə qalsın deyir. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev məscidin bərpa edilməsi ilə bağlı sərəncam verərkən memarlara məscidin ilkin görünüşünü tapmaq barədə tapşırıq verir. Bir qədər axtarışdan sonra Əli bəyin tablosunda əksini tapmış məscid ilk variant kimi qəbul edilir.

“Bibiheybət məscidi” tablosunda rəssam yerləşdiyi məkanın təbiətini, memarlıq abidəsini olduqca dəqiqliklə rəsmə almış və milli-etnoqrafik xüsusiyyətlərə kamil şəkildə bələd olmasını ustalıqla nümayiş etdirmişdir.

Onun üçüncü qrafik əsərində isə yaşlı qadınla kiçik yaşlı qız təsvir olunub. Bu əsər Əli bəyin doğma vətəni ilə birdəfəlik vidalaşdığı 1910-cu ildə Salyanda çəkilib. Karandaşla çəkilmiş bu qrafik lövhədə Əhməd Salyaninin həyat yoldaşı Hüsniyyə xanımın xalası qızı, 75 yaşlı Nisə xanım və Əli bəyin qardaşı İsmayıl bəyin 11 yaşlı qızı Böyükxanım təsvir edilmişdir. Hazırda əsər şəxsi kolleksiyada saxlanılmaqdadır.

Rəssam gənclik illərində yağılı boya ilə işlədiyi «Plevna qəhrəmanı Osman paşa» adlı portreti Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vasitəçiliyi ilə İran şahı Müzəffərdin şah Bakıda qonaq olarkən ona bağışlamış, akvarellə işlədiyi «Fessaliyada türk əsgərləri» adlı əsərini isə sultan Əbdülhəmidə hədiyyə etmişdi.

Rəssamın Türkiyədə yaşayan qızında Feyzavər xanımda qalan əsərlərin arasında “Atatürkün portreti”, “Şeyx Şamili portreti”, “Oğlumun portreti” və s. əsərləri bədii tutumunun kamilliyinə görə diqqəti cəlb edir. Ötən il Feyzavər xanım atasının bütün irsini, o cümlədən də rəsm əsərlərini Azərbaycan İstiqlal Muzeyinə bağışlamışdır.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi Əli bəy Hüseynzadə ötən yüzilliyin əvvəllərində yaratdığı bu əsərləri ilə özünün XX əsr Azərbaycan realist rəngkarlığının banisi olduğunu təsdiqləmişdir. Qeyd edək ki, o, 1908-ci ildə “Leyli və Məcnun” operasının bədii tərtibatını verməklə, Azərbaycanın ilk teatr rəssamı kimi də, tarixə düşmüşdür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə heykəltəraşlıq və memarlığın da, inkişafına da, diqqət ayrılır. Azərbaycan Texniki Məktəbinin nəzdində heykəltəraşlıq studiyasının yaranması planlaşdırılır. Bakının baş memarı Zivər bəy Əhmədbəyov tərəfindən soyqırım zamanı yandırılmış “İsmailiyyə” binası və Tağıyevin Qız məktəbi bərpa edilir. Soyqırım zamanı viran qalmış Şamaxının bərpa edilməsi üçün memarın təşəbbüsü ilə “Yeni Şirvan” cəmiyyəti təsis edilir.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin bütün sferalarda, eləcə də, mədəniyyət sahəsində qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi geniş miqyaslı tədbirlər böyük ziyalı və mütəfəkkirlərimizin, öz həyatını təmənnasız şəkildə xalqa xidmətə həsr etmiş nəhəng ictimai xadimlərin yorulmaz səyləri nəticəsində ərsəyə gəlirdi. İdeoloji təzyiqdən uzaq, müstəqil yaradıcılığa əsaslanan, yüksək bədii–estetik xüsusiyyətləri ilə seçilən təsviri sənətimizin az zaman kəsiyində inkişafı və özündən sonrakı nəsllə ənənələrini ötürməsi də bu inadlı səylər nəticəsində baş tutdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (ədəbiyyat, dil, mədəni quruculuq). – Bakı, 1998.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I cild. – Bakı, 2004.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. II cild. – Bakı, 2004.
4. Əli bəy Hüseynzadə. Seçilmiş əsərləri. – Bakı, 2007.

Nurana Salimli (Azerbaijan)**Cultural policy of Azerbaijan Democratic Republic**

The paper deals with the development of culture and, in particular, fine art in the period of the Azerbaijan Democratic Republic. It stresses the role of factors and major socio-political and literary figures that contributed to the formation of the republic. It is also regarded as the work of the first professional sculptor Zeynal Alizadeh, who worked in the period of the independent republic. Furthermore the paper highlights Bakhrúz Kangarli's creativity in the period of the independent republic, in particular, the series of «Refugees» and also speaks about the works of the great national ideologist Ali bey Huseynzadeh, who laid the foundation for the realistic visual arts of contemporary Azerbaijan, about his artistic creativity in Turkey.

Key words: Republic, culture, independence, fine art, national ideology

Нурана Селимли (Азербайджан)**Культурная политика Азербайджанской Демократической Республики**

В статье речь идет о развитии культуры и, в особенности, изобразительного искусства в период Азербайджанской Демократической Республики. В ней подчеркивается роль факторов и крупных общественно-политических и литературных деятелей, способствовавших образованию республики. Рассматривается также творчество первого профессионального скульптора Зейнала Ализаде, работавшего в период независимой республики. Кроме этого, в статье освещается творчество Бахруза Кянгарли периода независимой республики, в частности, серия «Беженцы», говорится о произведениях великого национального идеолога Али бека Гусейнзаде, заложивших основу реалистического изобразительного искусства Азербайджана, о его художественном творчестве в Турции.

Ключевые слова: Республика, культура, независимость, изобразительное искусство, национальная идеология.